

Fæstebønder og fæsteforhold

Fredericia d. 12. oktober 2026

Program

- Hvad er et fæste?
- Bestemmelser: indfæstning, landgilde, hoveri
- Muligheder for bierhverv
- Fæsternes formueforhold
- Afslutning på fæstevæsenet
- Kilder til fæstevæsnet

Hvad er et fæste?

Ordbog over det danske sprog:

Det forhold at brugsretten til en (jord)ejendom for en ell. flere personers livstid overdrages til vedkommende mod visse ydelser; også om det ved lov og kontrakt ordnede retsforhold ml. ejeren og jordens bruger (fæsteren)

Fæstevæsenet - historisk

- Oprindeligt: Alle bønder frie?
- Frivillig overgang til fæste
- Behov for beskyttelse i usikre tider
- Frihed for ledingspligt

Fæstevæsenet - historisk

- Omk. 1500: ca. 25 % selvejere i Jylland
- 1534: Grevens fejde
- Herefter: ca. 10 % selvejere i Jylland
- Fra ca. 1750: begyndende reformtanker

Lov-grundlaget

Christian V's Danske Lov 1683

3. bog: Om verdslig- og Huus-Stand

13. kapitel: Om Landboe eller Fæstebønder eller Landhandel

Stk. 1: Ingen skal udvises af sin Gaard, som han haver fæst af sin Husbond, saa længe hand holder den ved Hævd og Bygning, og den forbedrer, og lovligen gøder sin Jord i Marken, og giver sin Skyld i lovlig Tid, som er Smørskyld til St. Hans Dag Midsommer, Kornskyld til St. Mortens Dag og andre smaa Bede, Gæsteri og Oldengæld, og anden Rettighed, hver til sin tilbørlig Tid, og er sin Husbond og hans Fuldmægtig i hans Fraværelse hørig og lydig, og ej laaner, lejer eller fæster, fra sin Gaard Ager, Eng eller noget af Gaardens Tilliggelse, eller tilstæder nogen anden at bruge noget af Gaardens Tilligelse, og ej hugger i de Skove, der tilligge i nogen Maade, uden sin Husbonds, eller hans visse Buds, Minde.

Lov-grundlaget

Christian V's Danske Lov 1683

Stk. 2. Forbryder Bonden sig imod noget af disse Stykker, da haver hand sin Gaard forbrudt.

Stk. 4. Efter Bondens Død maa hans efterladte Hustrue uden al Indfæstning besidde Gaarden med al sin Tilliggelse, saa længe hun sider Enke og retter sig efter det, som om Bonden foreskrevet staar; men dersom hun vil giftes, da skal den, som hende ægter, fæste Gaarden af Herskabet, før end han drager i Gaarden.

Hvem ejer gårdene?

- Middelalderen: Kirken og adelen
- Efter reformationen: Kronen overtager kirkens gods, Adelen bliver mægtigere
- Op gennem 1700-tallet: Kronen sælger godset, adelen køber
- Andre ejere: hospitaler, skoler, universitetet, borgere

Fæstebrevet

- Søren Pedersen, 1789

Andreas Charles Teilmann til Nørholm og Lunderup, Deres Kongelig Majestæts Etats-Raad, giør Vitterligt, at jeg til Søren Pedersen af Yderik har stædt og fæstet, Ligesom jeg og herved til ham stædder og fæster, det Boel i Yderik som hans Fader Peder Madsen sidst har havt i Fæste, men nu opladt for bemelte sin Søn, anslaget for Hartkorn: - 6 skp: 1 fr: 2 alb:

Fæstebrevet, 2

Thi skal fornevnte Søren Pedersen sin Livs-Tid beholde forskrevne Boel i Fæste, paa Vilkor: At han deraf til behørig Tid og Sted svarer aarligen, alle Kongelige Skatter og Paalæg, sædvanlige og usædvanlige, som nu er, eller herefter paabuden vorde, Saavelsom og Landgilde 4 rdl, siger fire Rigsdaler, Samt Hoverie = 12 Gang-Dage, efter nedenstaaende nærmere Forklaring og Vilkor

Fæstebrevet, 3

Herforuden svarer sin Formand og Fader den i et og alt udlovede Aftægt. Er mig eller Ordre efter Loven hørig og lydig: Intet fra Boelet, være sig Høe, Halm, Brændsel eller Eiendom sælger, leier eller lader bortkomme. Holder Boelet paa Drift, Bygning og Besætning i god Stand og samme forbedrer.

Fæstebrevet, 4

Og foresten i et og alt, som en Fæstebonde retter sig efter Loven; alt under Fæste-Rettighedens Fortabelse, og all anden lovlig Erstatning og Straf deruden. I hvad Stand Boelet er modtaget udviser vedheftede Syns- og Taxations-Forretning. Til Indfæstning er betalt - 10 rdl. Til Vitterlighed under min Haand og Segl. Nørholm, den 14de Julii 1789. A.C. Teilmann (L:S:)

Fæstebrevet, 5

Forestaaende Fæste-Kontrakt, hvoraf jeg i Dag har modtaget ligelydende Gienpart, har jeg lovet og indgaaet, ligesom jeg og herved lover og indgaaer, ubrødelig at holde og efterkomme, alt under Boelets og Fæste-Rettigedens Fortabelse og al anden lovlig Erstatning og Straf deruden. Vedstaaer, Nørholm, som oven for.

Søren Pedersen.

Fæstebrevet

- særlige forhold
Bertel Sørensen, 1749

Underskrevne haver Stæd og Fæst, Saa og herved Stæder og Fæster til Bertel Sørensen, af Fredtoft, den halve gaard udi Schiødstrup by, som Søren Christensen til dags haver haft udi Fæste og Brug, og for hans Søn Hendrich Sørensen havde opladt og afstanden, som des mellem ved Døden afgik ... paa de Vilkaar hand ægter dend Sal: afdøde Hendrich Sørensens Trolovede og efterlatte Fæste møe, Anne Simonsdaatter …

For skaffer den gamle Søren Christensen og Hustru deres forsvarlige Føde og klæde uden Klage saa længe de lever og efter deres Død en christelig og hæderlig Begravelse. Betaler deres datter Bodil Sørensdatter hendes udlovede, og med minde accorderede arv, da Stæden uden videre gield og uden Indfæstning hannem er overdragen...

Fæstebrevet

- særlige forhold
Jørgen Jensen Smed

Får et mindre sted i sognet i fæste (1 skp. 1 fr. 2 alb.), da hans søn overtager fødegården 1747.

Fæstebrevet

- særlige forhold
Peder Hansen, 1741

1741 - Fæstebrev på egen halvgård

1745 - Fæstebrev på den anden halvgård med sønnen Jens som fæster

1770 - Jens får fæste på større gård

1770 - Peder Hansen på aftægt

1770 - Sønnen Hans får fæste på Jens' tidligere gård samt faderens

Indfæstning

Ikke altid nævnt i fæstebrevet.
Kan variere mellem 20 og 70 rdl.
- eller helt undlades, hvis gården er i dårlig stand

Landgilde

- en fæsters årlige afgift i penge, korn ell. naturalier til ejeren
- afhængig af gårdens størrelse og afstanden til herregården

Landgilde

Niels Nielsen, 1785:
8 rdl.
50 gedder og 100 aborrer, leveret hvert forår

Hoveri

Fæsterens forpligtelse til arbejde på godset:

Gangdage
Spanddage/pløjedage
Ægter

Indkaldes ved bud eller ridefoged

Hoveriets omfang

Billum Sogn 1801:

Større gårde: 5 pløjedage, 20-22 spanddage, 52 gangdage

Mindre gårde: 2 1/2 pløjedage, 11 spanddage, 26 gangdage

Ægter: Ens for alle - 2 korte ægter (1 mil)

Brand hoveri

Nørholm, 1855

"Endelig er Fæsteren forbunden til om Ildebrand skulde paakomme Hovedgaarden Nørholm eller en Bondegaard paa Godset, at møde, for saavidt muligt at redde og bjerge, samt Ilden at slukke, samt til Skadens Istandsættelse forrette 4 Gangdage om Ulykken sker paa Hovedgaarden , men kun Halv saa mange om den skeer paa en Bondegaard."

Stavnsbåndet

- indført 1733 af Christian VI
og ophævet 1788 af Frederik VI

* Unge karle skal blive på deres gods fra de er 0 til 36/40 år

* De værnepligtige skal møde til eksercits hver søndag efter kirketid

* Opsætsighed mod officererne straffes korporligt med prygl eller træhest

Betyder stavnsbåndet, at de unge slet ikke kan bevæge sig omkring?

Eksempel:

Niels Sørensen f. 1725 i Ål Sogn, V. Horne Herred

& Johanne Marie Nielsdatter Windfeldt, f. 1732 i Farup Sogn, Ribe Herred

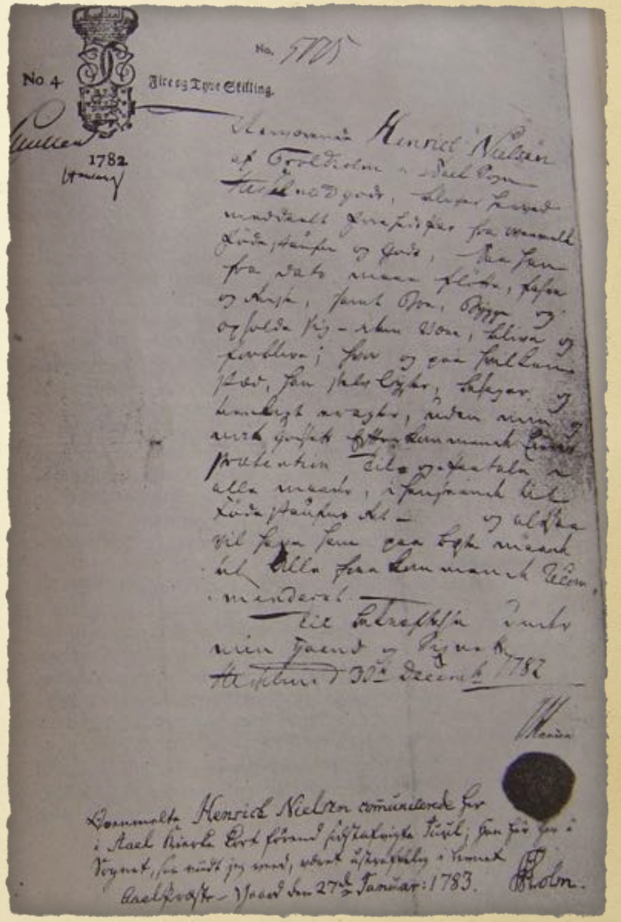
Gift 1752 i Ål Sogn

Erich Pontoppidan
Danske Atlas, 1769

"Fra disse Egne udgaaer aarlig en god Deel unge Karle og Piger til Marsklandene og Holsten for at fortiene noget, hvilket haver den Nytte, at de lære og føre med sig tilbage et og andet nyttigt Handgreb i Landvæsenet og Oeconomien, saasom at opgrøfte og inddige deres nedrige Marker, at bygge med Grundmuur i steden for Bindingsverk og Leervegge, hvilket her paa syndre og vestre Kanten nu meget bruges, og hvortil de har indrettet adskillige Tegl-Ovne."

Rejsepas/frihedspas

- Rejsepas - for tidsbegrænsede rejser - udstedes af sognepræsten
- Frihedspas - udstedes af godsejeren mod betaling!

Straffe

Hundehul - Prygl - Træhest

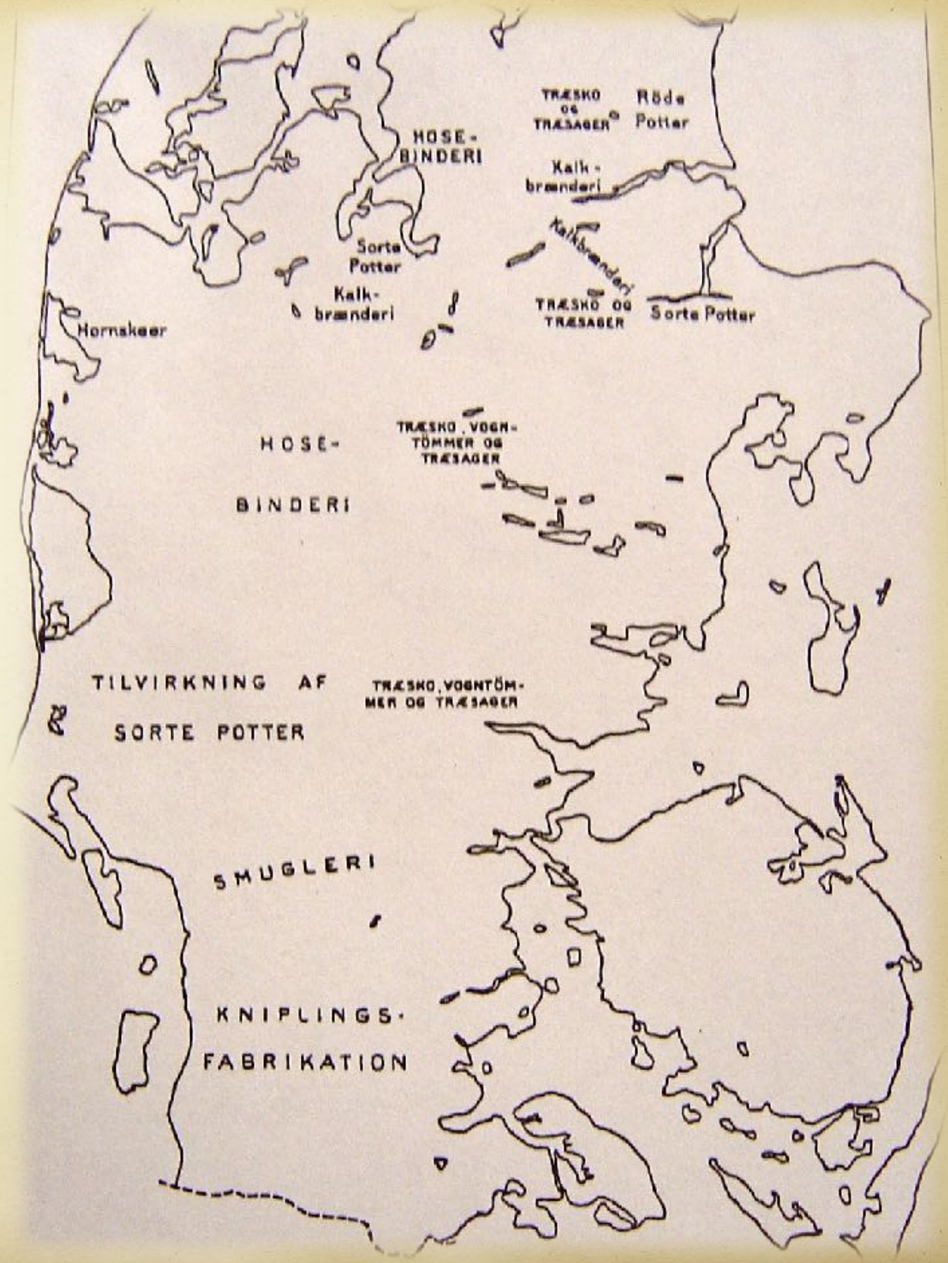
Forsiddelse af fæstegården – ordnes ofte i mindelighed

Bierhverv?

- Bønder må kun beskæftige sig med arbejde, der hører tæt sammen med landbruget
- Handel og håndværk er forbeholdt købstæderne

Danske Lov siger:
"ingen Haandværksmand maa boe paa Landsbyen, undtagen Grovsmede, Tømmermænd, Bødkere, teglbrændere, Pottemagere, som giøre sorte Potter, Hiulmænd, Murmestre, Skindere, Vævere, som væve Vadmel, Blaar- og Hampelærit, Skrædere, som sye Vadmel, og de Skomagere, som sye Bønderskoe."

Nogle vigtige bierhverv i Jylland

Pottemagere

- Omkring Randers og Varde
- Primitiv fremstilling uden drejeskive og uden ovn

Hosebinderi

- Hammerum herred

"Thi det er lettere at sidde i en stue og tjene føden med hænderne end at gå i marken og gården ved deres avling, hvor de må lide hede og kulde. Derfor er bønderne i almindelighed i denne egn kun mådelige avlsmænd og bekymrer dem ikke synderligen mere om deres avling end at de deraf kan have det behøvende korn."

(Fra Hugo Matthiessen: Den sorte jyde. Kbh. 1939)

Studeavl og -handel

- specielt Vestjylland

Eksempel:

Povl Pedersen, død 1731 i Tarm,

efterladende sig bl.a:

2129 rdl. 4 mk.
16 stude,
2 guldringe,
flere udenlandske mønter,
en vendt kjole

Fæstebønders formueforhold

Mette Guldberg:
Skifter efter selvejere viser lidt større overskud end efter fæstere

Formueforhold

Anders Hansen Friis, d. 1720
Boet opgøres til 71 rd. 1 mk. 11 sk.
Gælden er 85 rd. 3 mk. 7 1/2 sk.
Der gøres udlæg i boet - ned til 2 stk. egeplanker
og 4 stk. gammelt træ!

Formueforhold

Peder Madsen Skrædder, d. 1793
I flg. FT 1787: "boelsmand, skræder og vanfør"
1769 lånt 100 rd. til en selvejer
på en mellemstor gård

Formueforhold

Christen Nielsen Broeng, d. 1797
Tilgodehavender fra selvejere:
Søren Nielsen ..... 150 rd.
Niels Sørensen..... 165 rd.
Søren Nielsen ..... 99 rd.
Øvrige tilgodehavender 236 rd.

Formueforhold

Regnskab for Niels Hansen, Hemmet

1784

Kvæg	*20 rd.*
Svin	*5 rd. 1 mk.*
7 td. rug	*22 rd.*
10 lpd. 4 pd. smør	*14 rd.*
Ialt	*61 rd. 1 mk.*
Købt får for	*3 rd. 4 mk.*
Købt 10 bøger	*9 mk.*

1790

Kvæg	*22 rd.*
Svin	*10 rd.*
9 lpd. smør	*17 rd.*
12 td. 3 skp. rug	*47 rd.*
Ialt	*96 rd.*

Landboreformerne

- Udskiftning af landbrugsjorden
- Reform af fæstevæsenet
- Ophævelse af stavnsbåndet
- Overgang til selveje

… og drivkraften bag dem

- Nye tanker om frihed og lighed
- Effektivisering af landbruget, så det kunne brødføde befolkningen og afsætte til udlandet

Ophør af fæsteforholdet

- Godsslagtninger (fra midten af 1700-tallet)
- Auktioner (anden halvdel af 1700-tallet)
- Stamhuse (særlige problemer ved frasalg)
- Grundloven 1849
- Lov af 30. juni 1919 – tvungen fæsteafløsning

Problemer ved fæsteophør

- Koblet sammen med udskiftningen af landsbyerne
- Hvem skal kræve skatter ind?
- Hvem skal udskrive soldater?
- Skifteforvalter og overformynder?
- Finansiering af gårdkøbene:
  Offentlige midler (Kreditkassen, 1786 og Enkekassens pensionsmidler)
  Lån fra godsejerne

Kilder til fæsteforhold

Godsarkiver

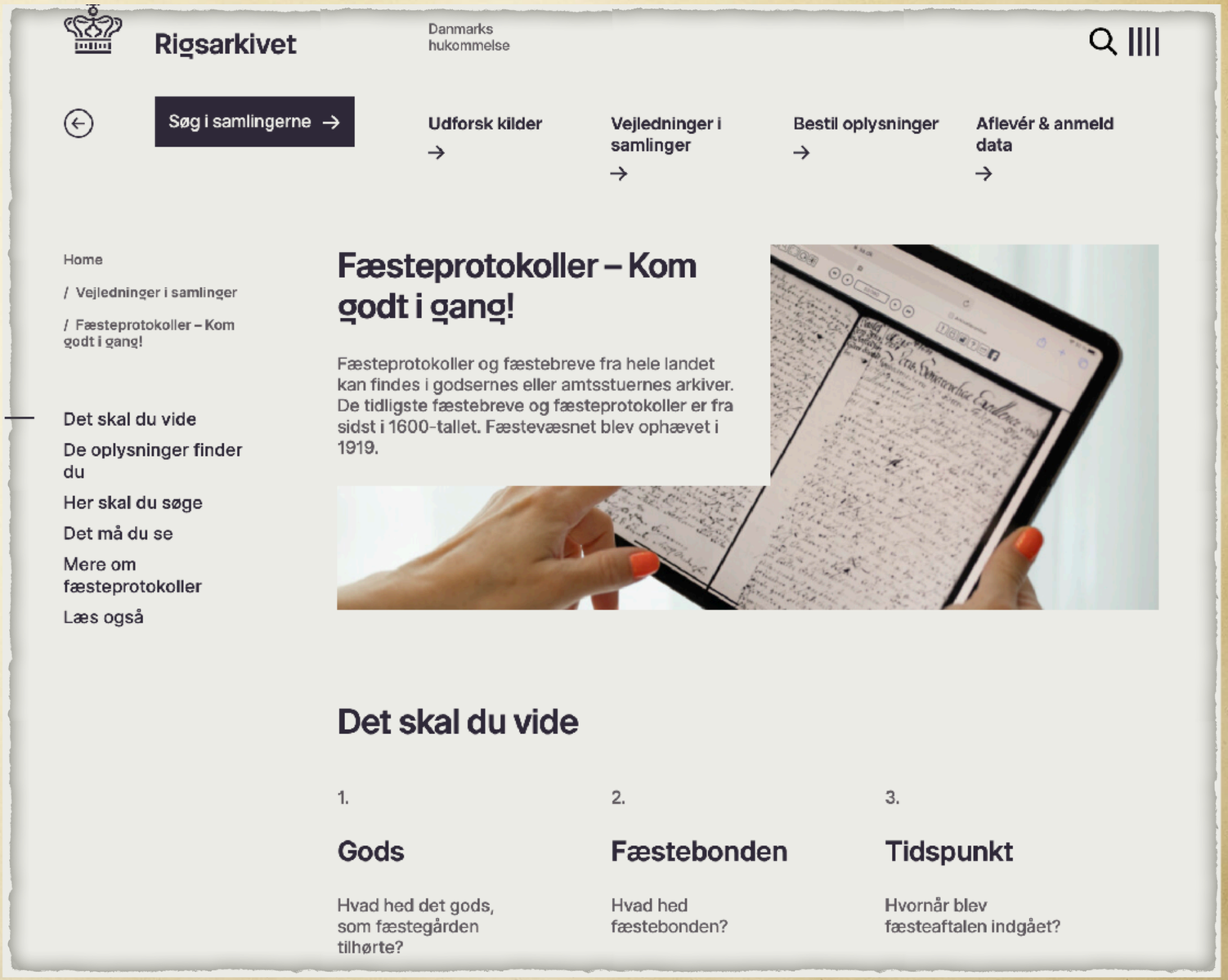
Jordebøger

Matrikler

Præsteindberetninger

Rigsarkivets vejledninger

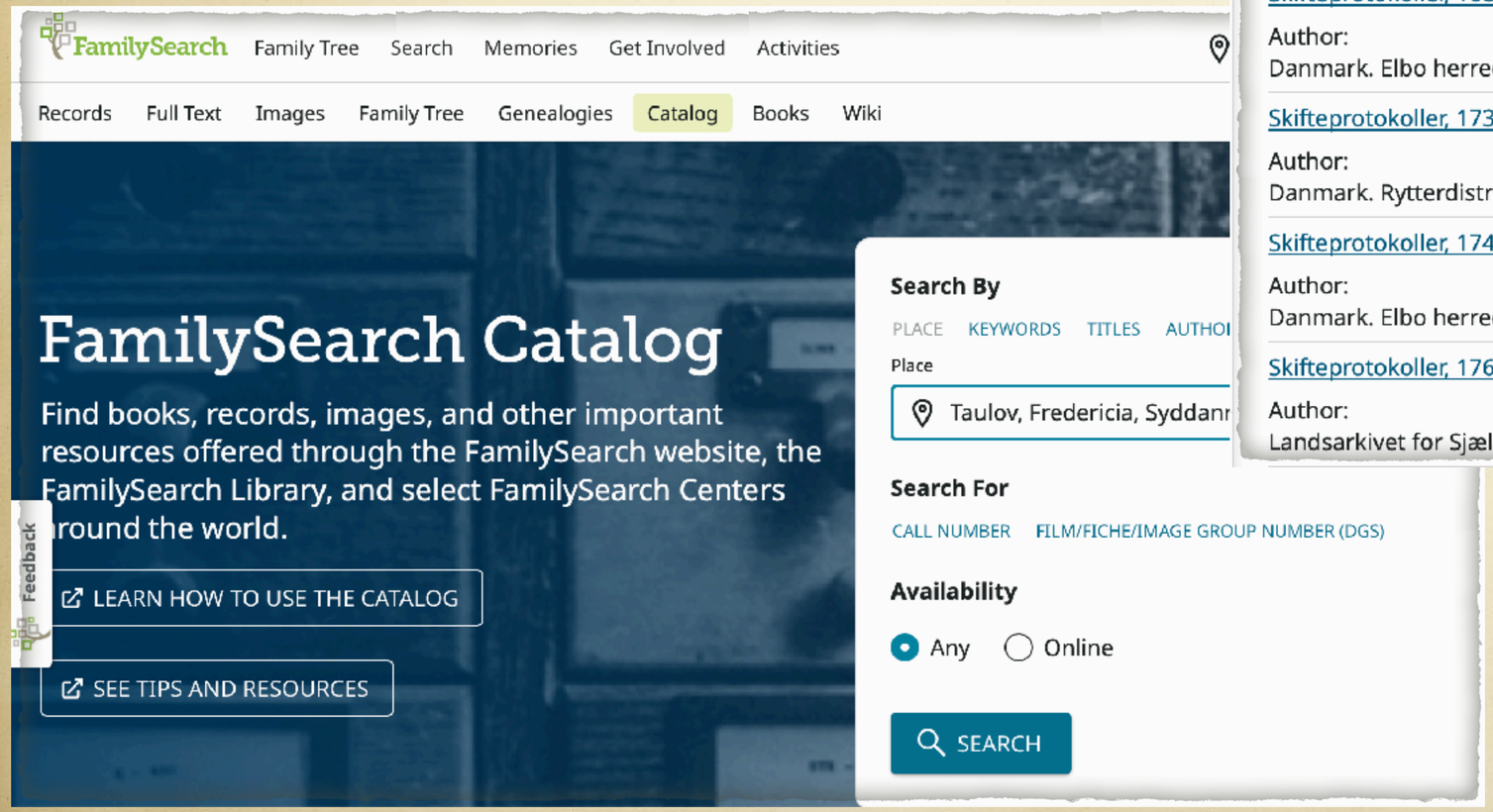
Stedregistre

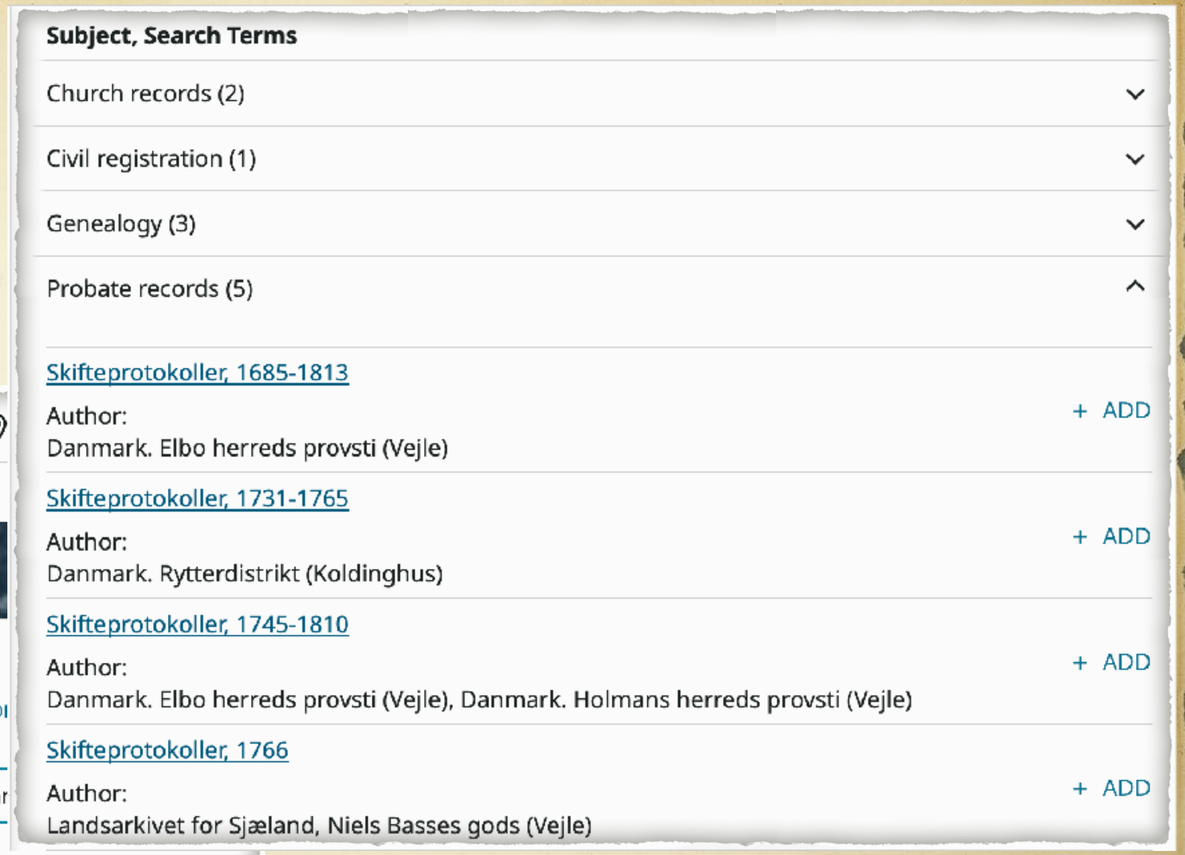
- Sjælland m.v. Michael Dupont: Sognenøgle til skifteprotokoller fra private godser, institutioner, præstekald m.m. øst for Storebælt. 2021
- Fyn: Anne Riising: Stednavneregister til godsejernes skifteprotokoller til 1850 i Landsarkivet for Fyn. 1983. På AO
- Jylland: Bente S. Vestergaard: Stedregister til Nørrejyske Godsarkiver. 2000. På AO

FamilySearchs katalog

www.familysearch.org

Fæster og Skifter

www.faesterogskifter.dk

Find arkivalierne

- På Arkivalieronline > Temaer A-G > Godser
- Via Daisy: arkivskaber = godsets navn
- På Sall Data - salldata.dk
- På FamilySearch.org > Søg > Optegnelser > Gennemse alle samlinger > Danmark

Godsarkiver

Kan være meget forskellige og spænde fra ganske få til op mod 200 protokoller og dokumenter

Eksempel: Hesselmed Gods

40 resultater

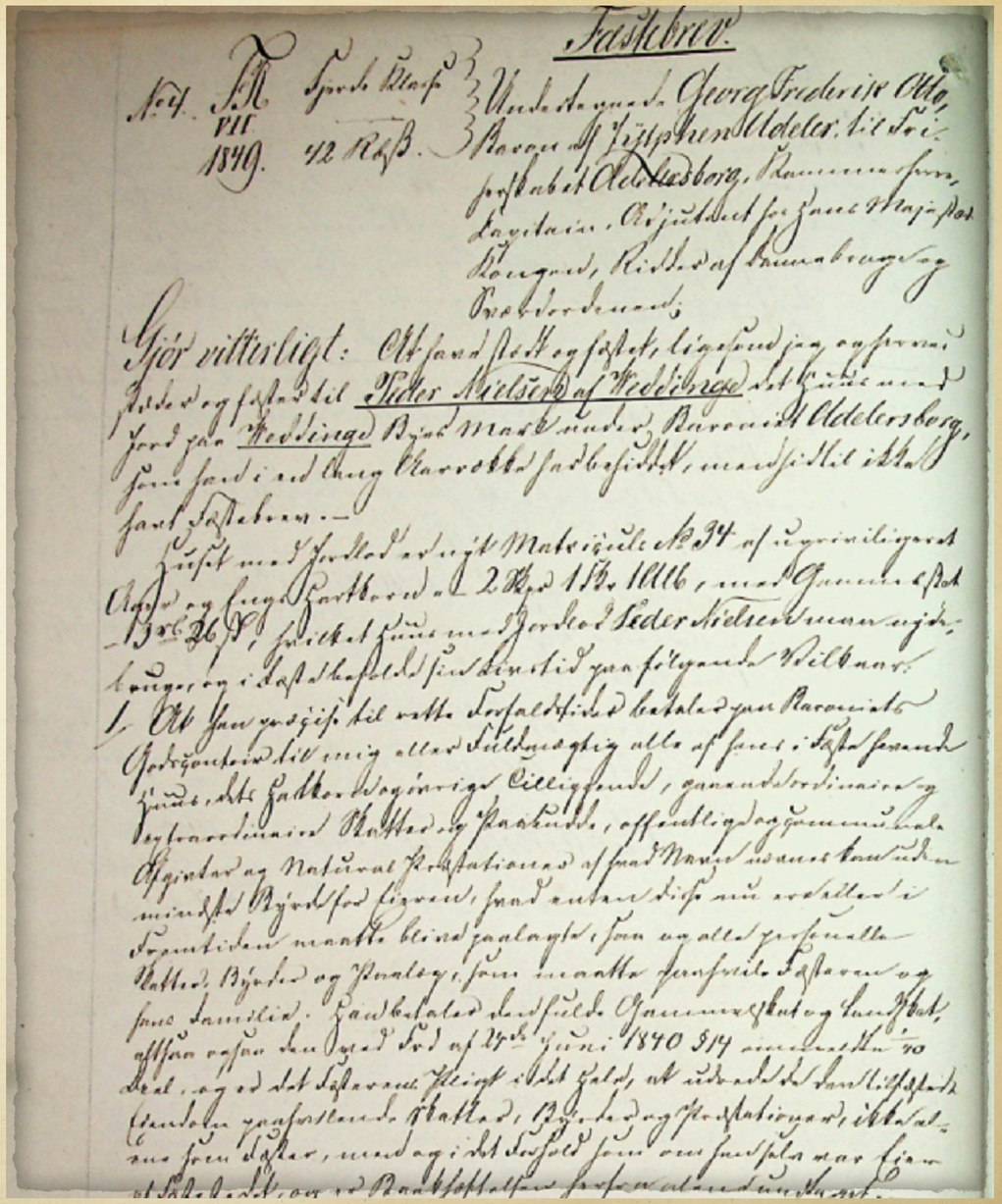
20 per side

Arkivskaber a→å

Arkivskaber	Arkivserie	Format og tilgængelighed
Hesselmed Gods	Arbejdsbog 1835 – 1885	Papir
Hesselmed Gods	Dokumenter i dødsboet efter kancelliråd Hansens enke 1809 – 1812	Papir
Hesselmed Gods	Forskellige sager 1612 – 1894	Papir, online
Hesselmed Gods	Fæsteprotokol 1725 – 1810	Papir, online
Hesselmed Gods	Hoved- og afskrivningsbog 1775 – 1809	Papir
Hesselmed Gods	Hø- og kornbog 1835 – 1886	Papir
Hesselmed Gods	Indkomne breve 1725 – 1886	Papir
Hesselmed Gods	Jordebog 1750 – 1751	Papir, online

Fæsteprotokol Adelersborg 1849

Til Peder Nielsen
af Veddinge
på et hus med jordlod af
hartkorn 2 skp. 1 fdk. 1 album.

Fæstebrev.

Nr. VII 1849. Fjerde Klasse 1/2 Rdlr.

Undertegnede Georg Frederik Otto Baron af Fjelstrup til Adelersborg, Ridder af Dannebrog og Fæstebrevsudsteder

Gjør vitterligt: At have fæstet og fæster herved for sig og sine Arvinger og Eftermænd Peder Nielsen af Veddinge med Kone og Børn til Adelersborg, som have indtil Dag Klarerede Fæstebeskatning for Fæstebrevet.

Fæstet omfatter et Jordstykke af Matr. No. 34 af Tryggevælde Sogns Ager og Eng Hartkorn 2 Skp. 1 Fdk. 1 Alb. ifølge Matriklen af 1844, med Gjerde efter Byrd 26 Fod, bestående af Gaard med Gjerde, Peder Nielsen med sine Arvinger i Fæstetiden, for den Tid og følgende Vilkaar:

1. At Fæsteren rigtig og retsfældig betaler den Fæsten tilgodekommende Afgift, saavel Landgilde som Tiende, alle af Fæsteren i Fæstetiden Gaarden paalagte, ordinaire og extraordinaire Skatter og Paalæg, offentlige og Communale, Afgifter og Naturalforbindelser af enhver Navn og Natur, uden mindste Afkortning, saavel andre disse nu ved Lov bestemte Afgifter, som i Fæstetiden maatte blive paalagte, som og alle Fæsteren vedkommende Byrder og Besvær, som maatte forefalde Fæsteren og hans Familie. Saaledes betales den fulde Sommerskat og Landskat, ifølge Lov den 22de Juni 1840 § 14 ...

Peder Nielsen
Veddinge

Benzon Gods Jordebog og matrikel over grevskabet Scheel 1726

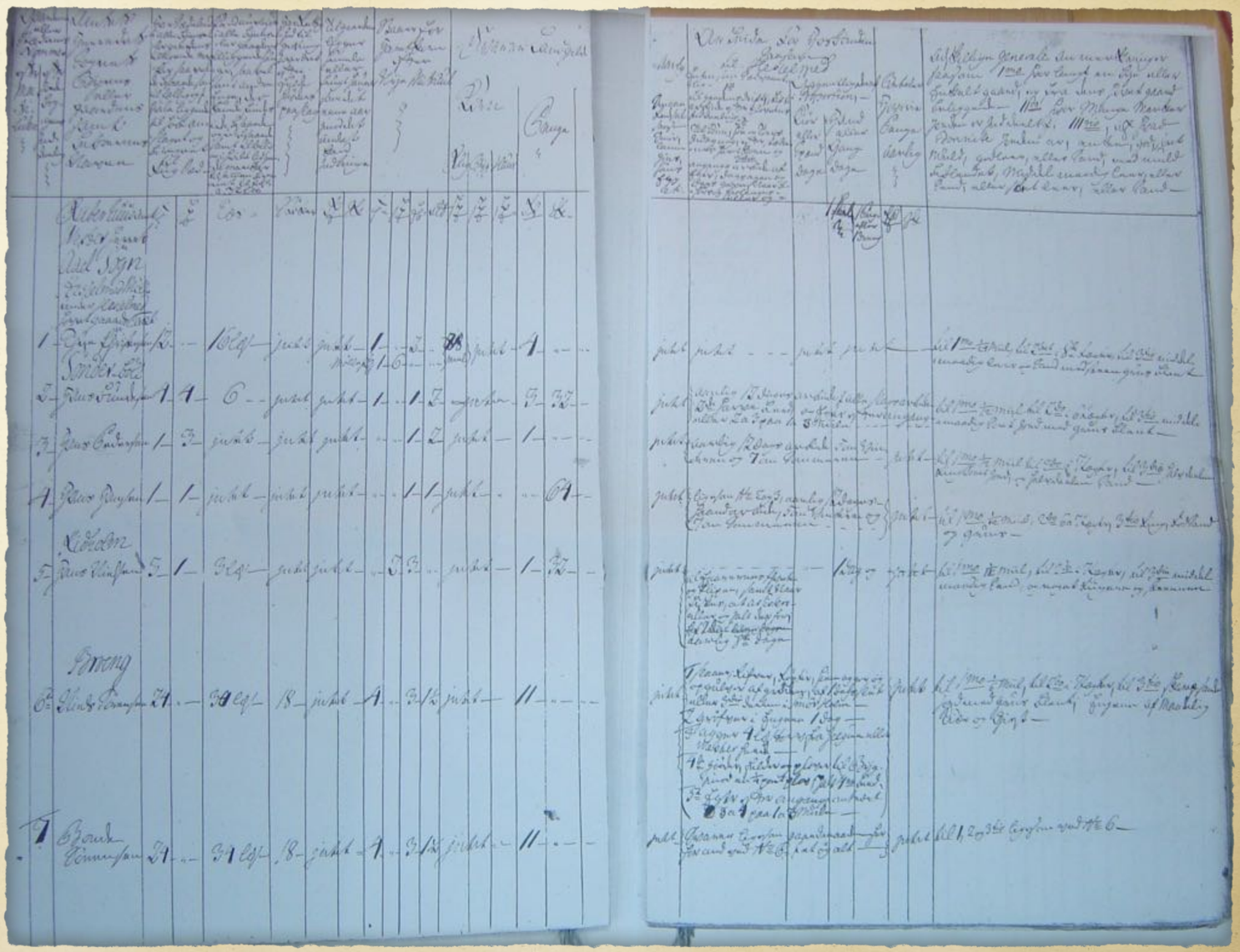
Landgilde for hver gård

Jordebog Hesselmed 1769

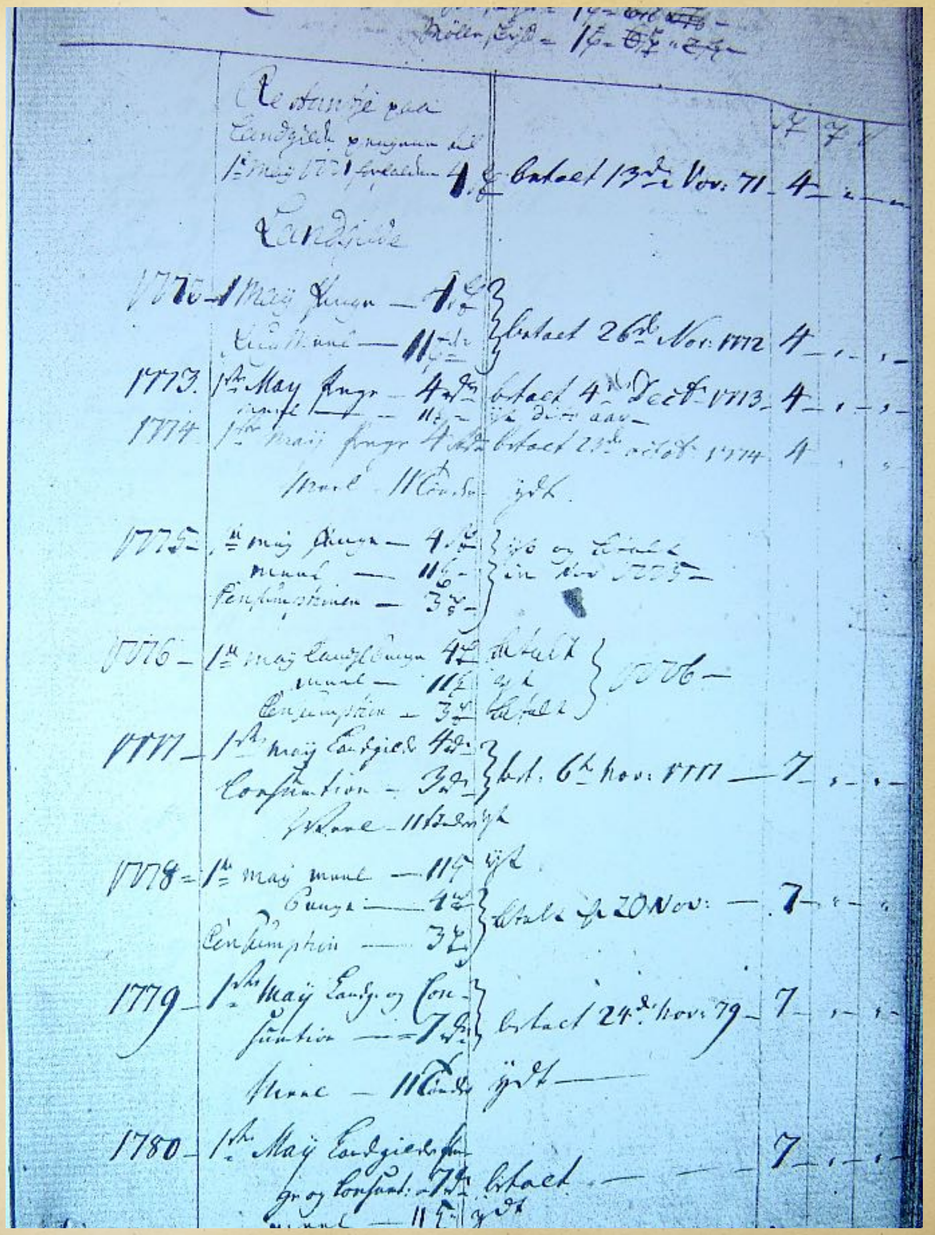
Oplyser om:

1. Amt, herred, sogn
2. Sædeland
3. Hø-avl
4. Ret til græsning
5. Humle/frugthave
6. Hartkorn
7. Landgilde - Korn el. penge
8. Småredsel
9. Hoveri - gårdens drift, høst el. ægter
10. Hoveripenge
11. Generelle anmærkninger, såsom beliggenhed og bonitet

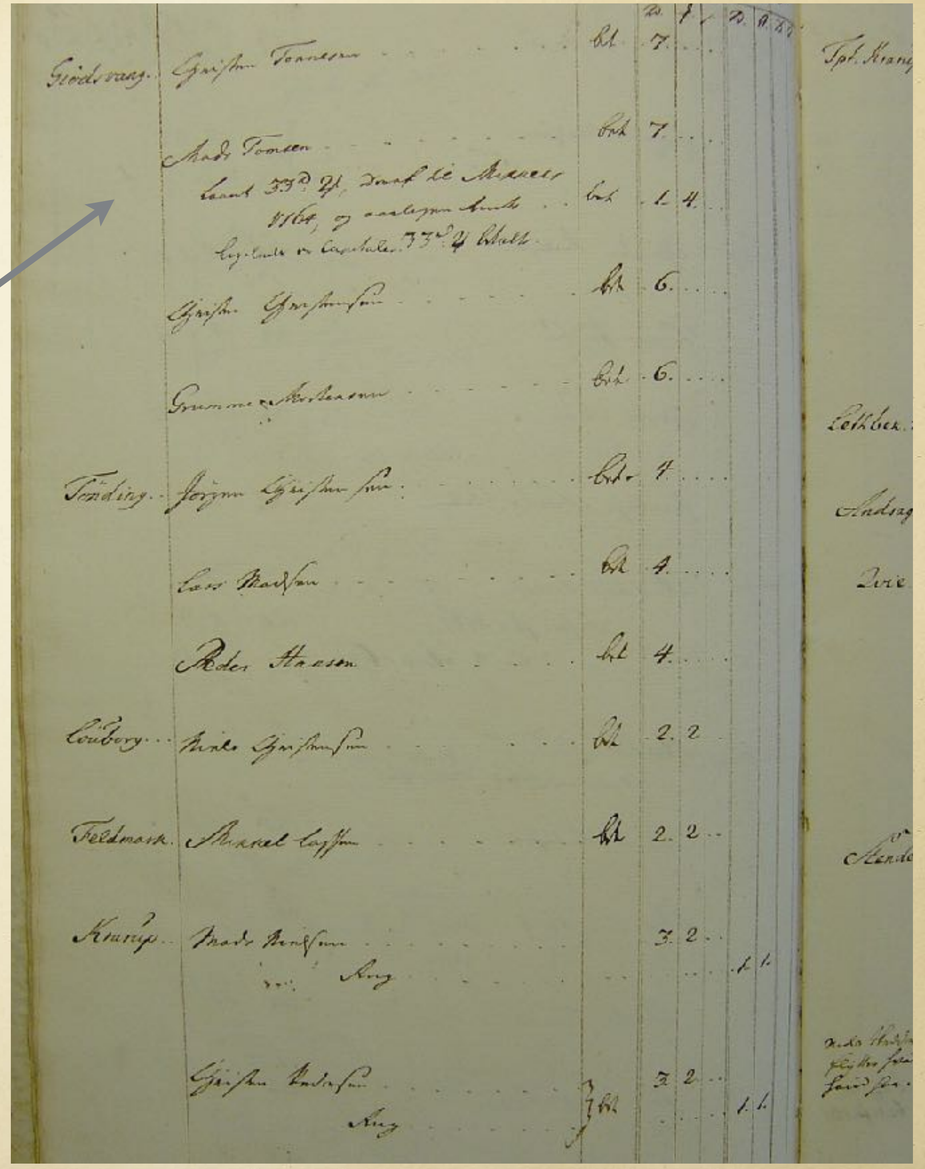
Landgildebog Hesselmed 1770-80

Landgildebetaling
- her møller Tue Christensen

Regnskab
Afskrivnings-jordebog
Nørholm 1763

Mads Thomsen bet. 7
laant 33 rd. 2 mk., deraf til Mikkels
1761 og aarligen rente bet. 1 rd. 4 mk.
ligeledes er Capitalen 33 rd. 2 mk. betalt

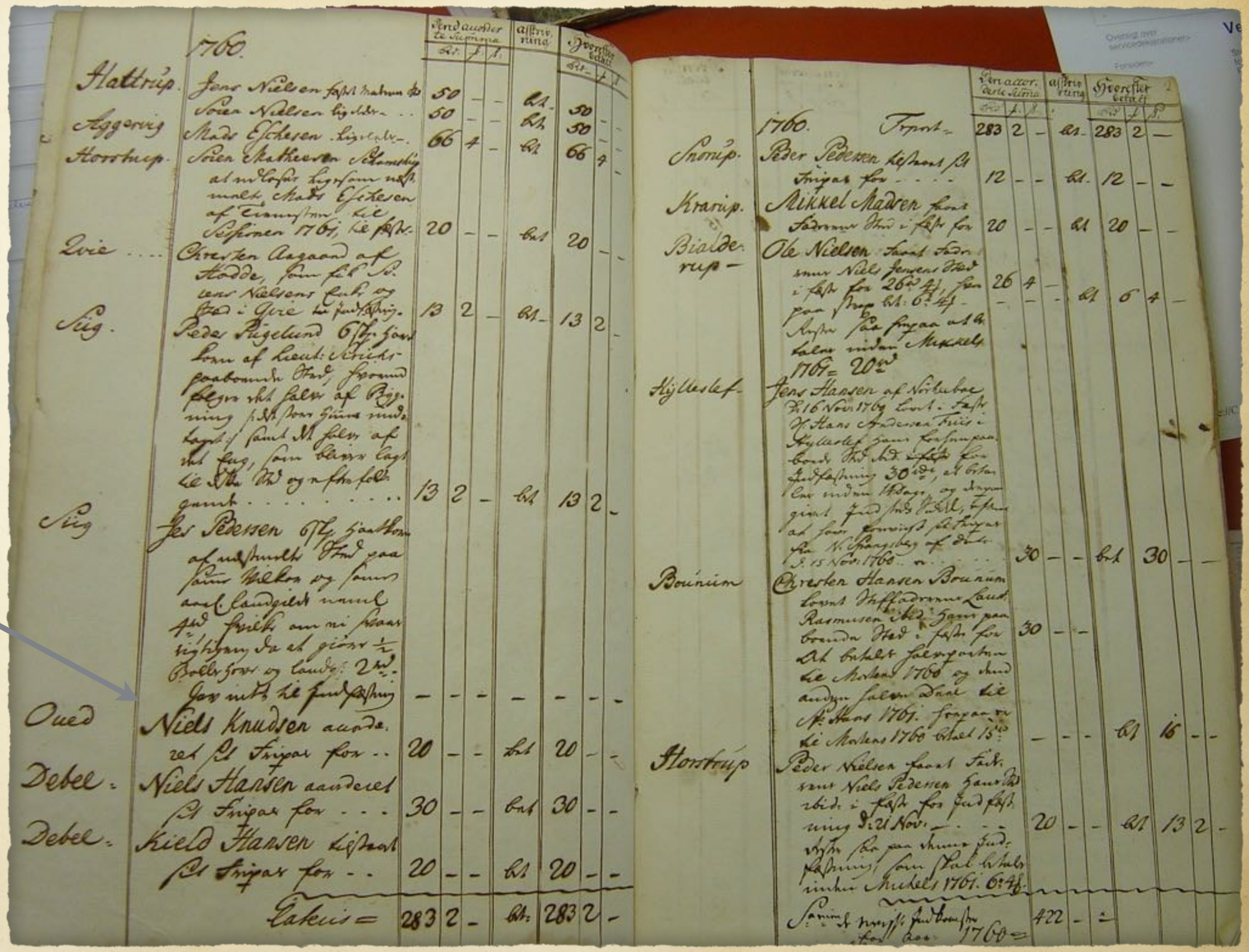
Regnskab

Bog over indfæstning

og andre uvisse indtægter

Nørholm 1760

Niels Knudsen, Niels Hansen og Kield Hansen har "accorderet sit Fripas for": 20 henh. 30 rd.

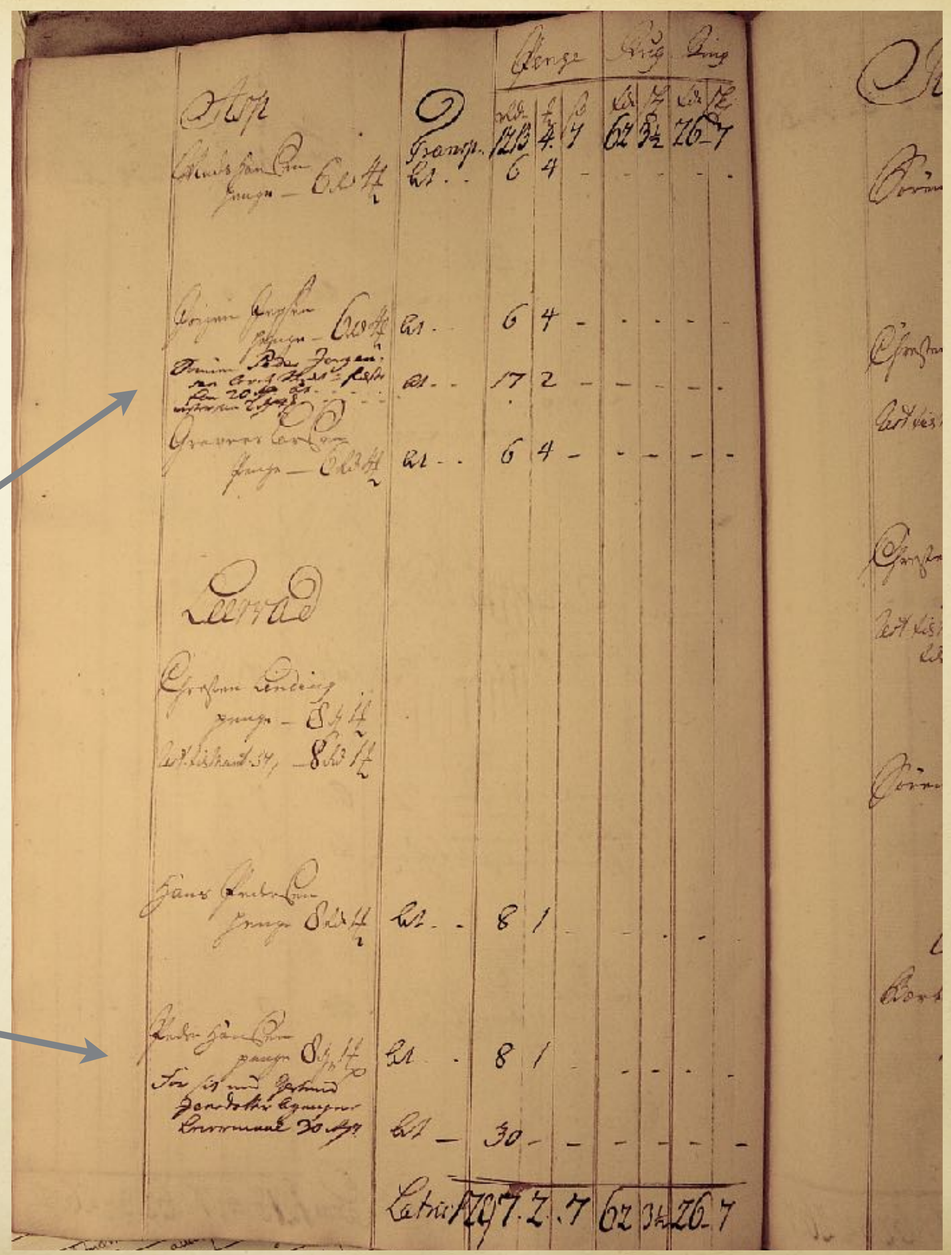

Regnskab
Landgildebog
Nørholm 1758

Jørgen Jepsen - 6 rd. 4 mk.
Sønnen Peder Jørgensen
lovet Nydt fæste for 20 rd. -
bet. 17 rd. 2 mk.

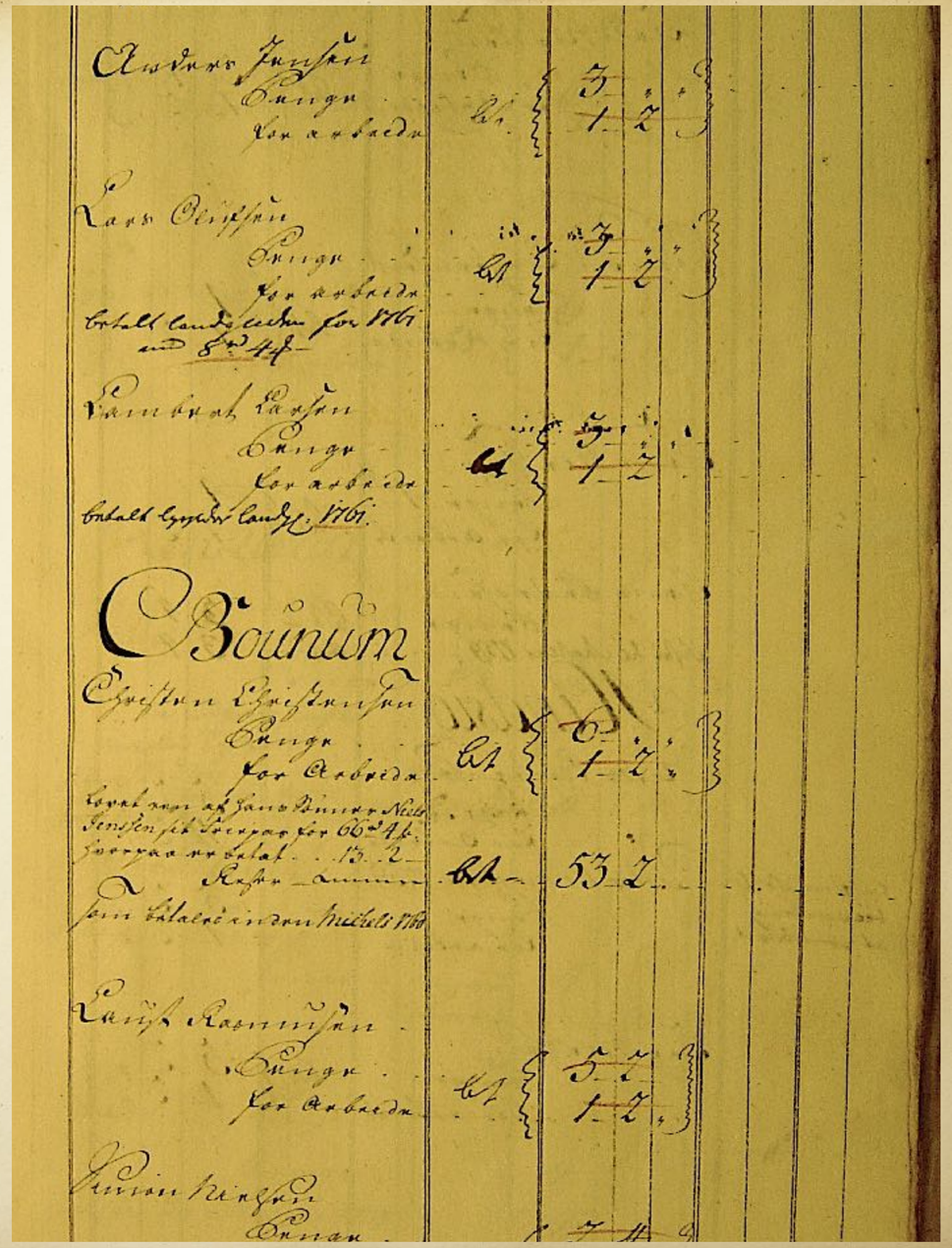
Peder Hansen - bet. 8 rd. 1 mk.

For sit med Gjertrud Jensdatter
begangne Leiermaal bet. 30 rd.

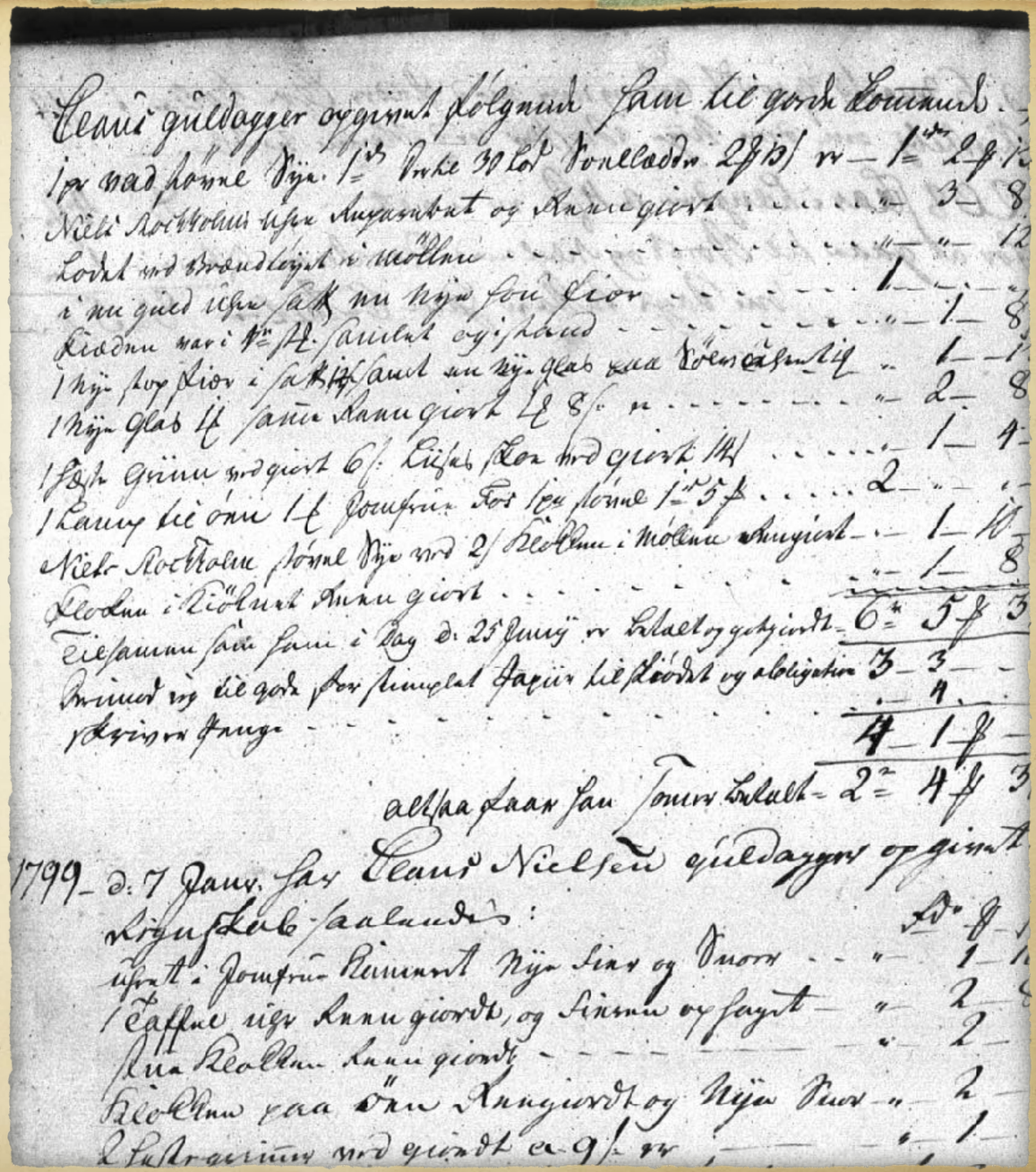
Regnskab
Landgildebog
Nørholm 1760

Christen Christensen
Penge - bet. 6 rd.
For Arbeide 1 rd. 2 m.
lovet een af hans Sønner Niels Jenssen
sit Friepas for 66 rd. 4 mk.
hvorpaa er betalt 13 - 2 -
Rester summen bet. 53 - 2
som betales inden Michels 1760

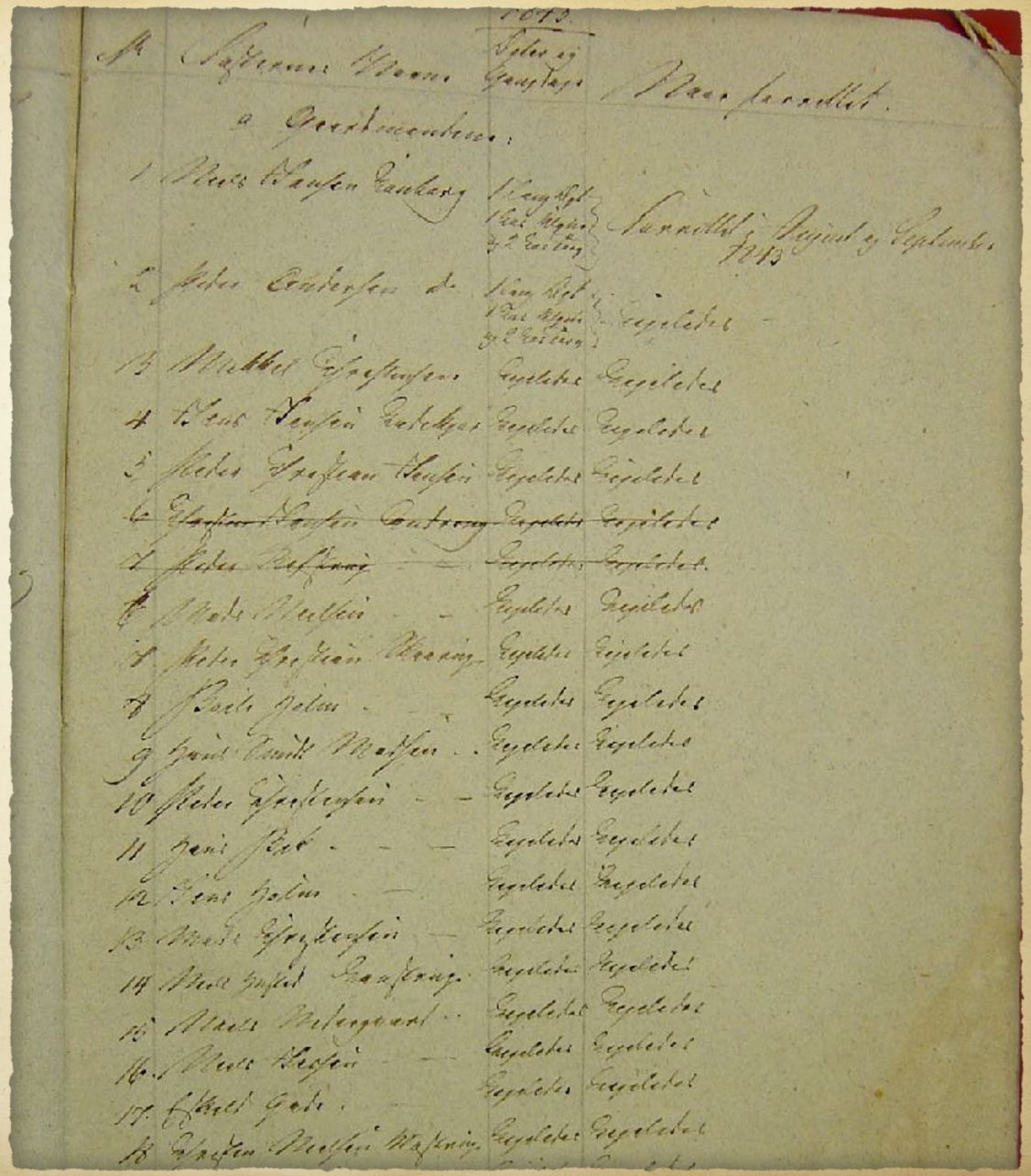
Regnskabsbog
Hennegaard
1799

Detaljeret regnskab for ydelser fra urmager og skomager Claus Guldagger: reparation og rengøring af ure, forsåling af støvler m.v.

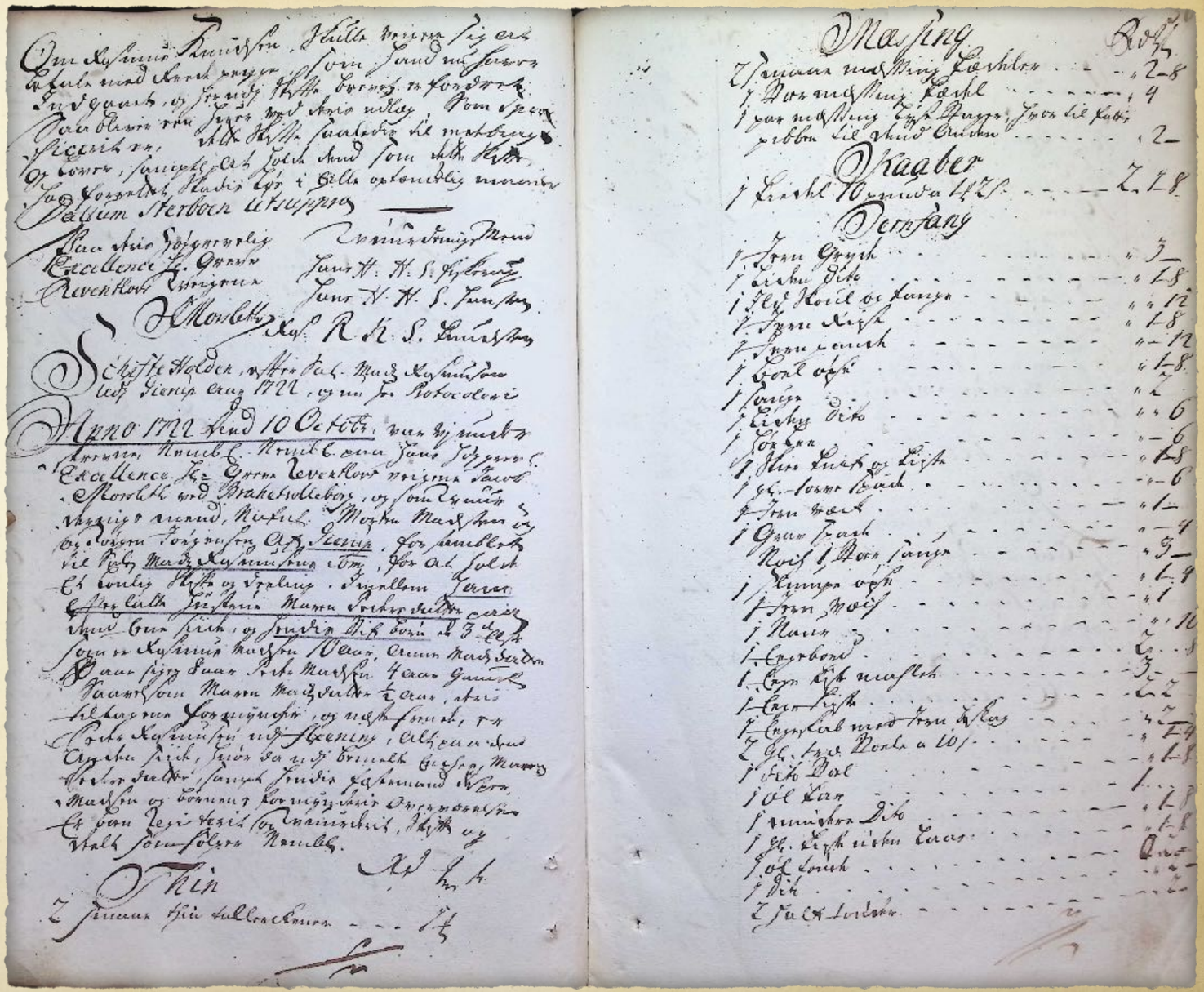

Hoveriprotokol Lønborggård 1843

Fæsternes navne -
ægter og gangdage -
naar forrettet

Skifteprotokol Brahetrolleborg gods 1722

Overformynderi-protokol Hesselmed 1764

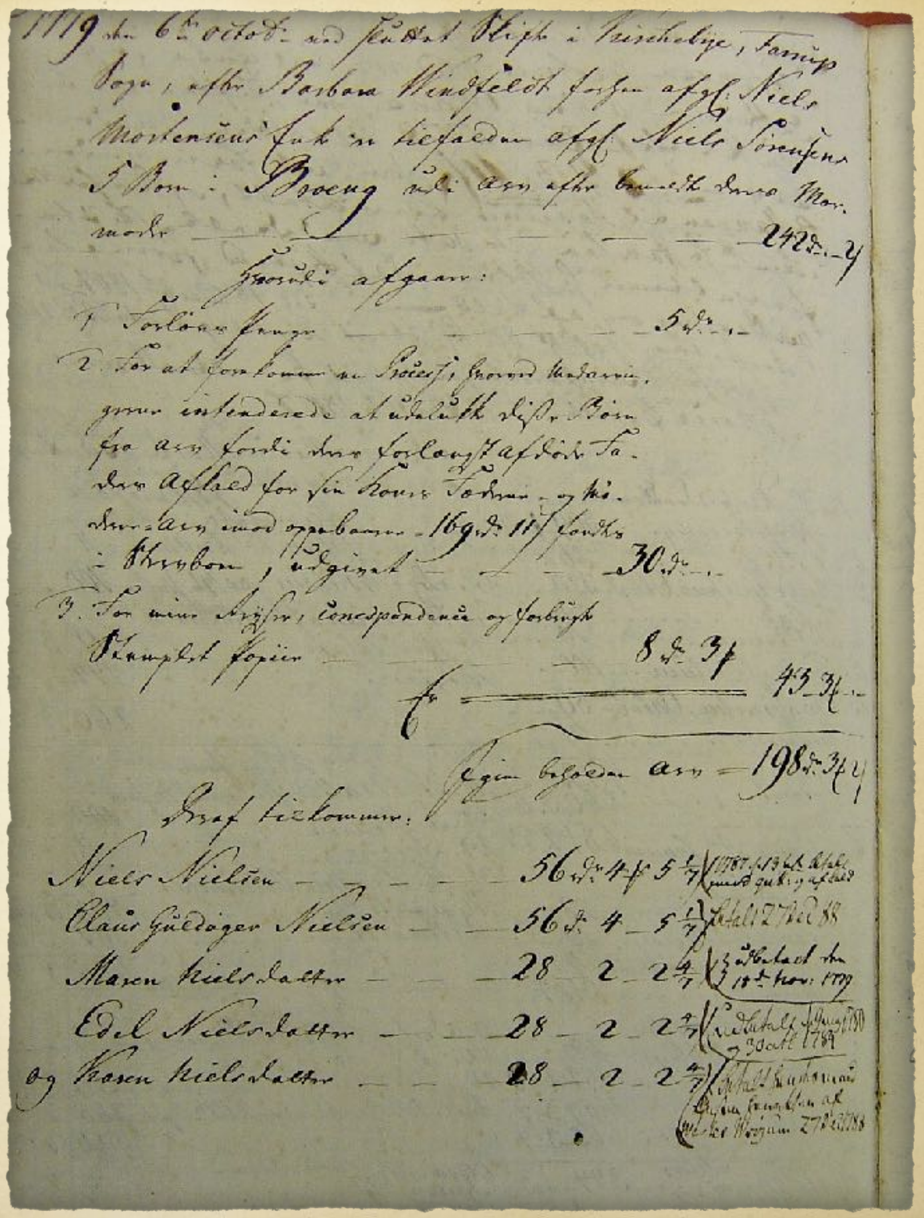
Sag vedr. Niels Sørensens 5 børns arv efter deres mormor 1779

1. Forlovs penge 5 Rd.

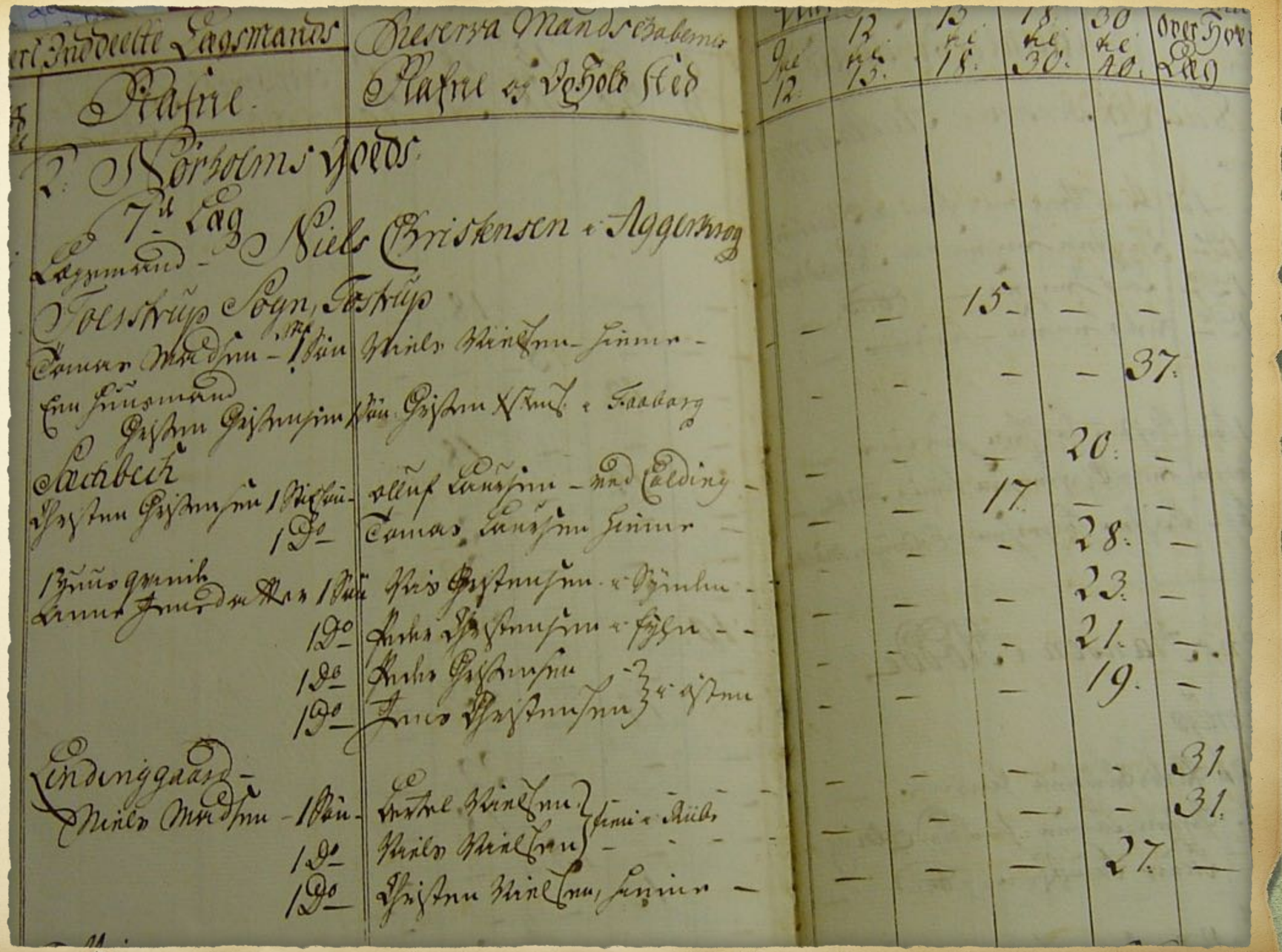
2. For at forekomme en Process hvorved Medarvingerne intenderede at udelukke disse Børn fra arv fordi den forlængst afdøde Faders Afkald for sin Kones Fæderne- og møderne-arv imod oppebaaren 169 rdl. 11 mk. fandtes i Stervboen, udgivet 30 rd.

3. For min Reise, correspondance og forbrugt Stemplet Papiir 8 rd. 3 mk.

Er	43 3
Igen beholden Arv	198 3 2

Reserve-ruller
Nørholm 1749

Andre kilder

- Matrikler - 1664 og 1688 - på Arkivalieronline
- Jordebøger - amtstuer og godser
- Præsteindberetninger - bispearkiver

Det var ordene...

God jagt i arkiverne

- og tak for jeres opmærksomhed!

